

Nataliya Gaisyniuk,

PhD in Education, Associate Professor,

Scientific Secretary of the Academic Council of KNUCA

Robotization of libraries: the latest developments and practical cases

In the article is considered the new developments and definite practical cases connecting with the robotization of the library space and maintenance in the 21st century.

It is noted that digital evolution has covered almost all spheres, including librarianship, and this is especially evident in the example of artificial intelligence and robotics, which are actively implemented in the library and information field at the modern stage.

It is proved on the example of specific developments and cases (mobile robots Finch and Libby, Book Smile working prototype, Comprehensive Access to Printed Materials project, UJI robot librarian, etc.) that the latest robot technologies help libraries to replenish their collections, improve interaction with users by responding quickly to their requests, and support the values of intellectual freedom, accessibility, and diversity. At the same time, there are currently many challenges posed by the robotization of the library sphere, including privacy and security, digital collection management, equitable access, and preservation of cultural heritage, lack of funding, job losses, and insufficient technical knowledge and skills required to maintain or operate robots.

The conclusion has been made that modern libraries may lose touch with the times if they do not use new technologies, including robotics, and actively improve the methodology of providing information and services with their help.

Keywords: modern libraries; library services, digital technologies, robotics, humanoid robots, information literacy

Надійшла до редакції 14 лютого 2025 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 015:061.1]:002.1-028.25"1917/1921"](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2025.2(343).44-48

Лариса Дояр,

кандидатка історичних наук, доцентка,

завідувачка Державного архіву друку

Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

<https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Друковані видання з фондів Книжкової палати України як джерело маловідомих фактів з історії Злуки УНР і ЗУНР

У статті розглянуто друковані видання України часів революцій і боротьби за збереження української державності 1917—1921 рр. із фондів Державного архіву друку Книжкової палати України. Проведене дослідження відповідає темі науково-дослідної роботи, запланованої у Книжковій палаті України на 2025 р. Мета статті полягає в актуалізації розвідницького дискурсу щодо вивчення різновидових вітчизняних друків, а головне завдання — в опрацюванні друкованих видань Української Народної Республіки (УНР) і Західно-української Народної Республіки (ЗУНР) у рік їх Злуки (1919). Серед досліджених авторкою примірників є чимало раритетних видань, які містять маловідомі факти з історії зазначеної події, зокрема: пропагандистська листівка-гасло про взяття Києва збройними силами УНР—ЗУНР 30 серпня 1919 р.; листівка з оголошенням щодо проведення Державної наради представників УНР і ЗУНР 28 жовтня 1919 р.; поодинокий номер журналу "Прапор України", виданий державним апаратом С. Петлюри 10 листопада 1919 р. тощо. Стаття відповідає вимогам наукової методології, спирається на принципи історизму, всебічності, повноти та об'єктивності; авторка використала загальні (опис, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація) та спеціальні (періодизації, історико-порівняльний, контент-аналіз) методи наукового дослідження. Наукова новизна пропонованого дослідження полягає в систематизації й узагальненні відомостей щодо книжкових, періодичних та аркушевих видань, що виходили в Україні за доби Злуки УНР і ЗУНР. Серед них — офіційні видання тогочасних органів влади, наукові, науково-популярні, публіцистичні праці, агітаційно-пропагандистські брошури, навчальна та художня література тощо. Результатом проведеного дослідження став подієвий аналіз динаміки процесу утворення Великої Соборної України від проголошення до скасування Злуки УНР і ЗУНР та акцентований наголос на особливій ролі С. Петлюри у спробі збереження єдиної Української

держави. Як наслідок, у науковий обіг введено маловживані натеper видання, бібліографічний опис яких склали фахівці Книжкової палати України. Практичне значення здобутих результатів полягає в можливості їх застосування в майбутніх дослідженнях.

Ключові слова: Злука УНР і ЗУНР у книгах, періодиці та аркушевих виданнях; орган друку УГА "Стрілець"; видання Міністерства преси й інформації УНР; видавничий відділ Подільської губерніяльної народної управи; видання Культурно-освітньої управи Головного управління Генерального штабу УНР

Постановка проблеми. Серед визначальних подій в історії України однією з найбільш значущих є Злука УНР і ЗУНР 1919 р., адже хронологічно це була перша спроба об'єднання етнічних теренів українського народу за часів новітньої (XX ст.) доби, яка до того ж була ініційована й проведена українцями, а не сусідніми метрополіями.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема утворення Соборної України, з огляду на її академічний зміст, фігурує у значній кількості загальних (енциклопедії, довідники, словники тощо) і спеціальних (монографії, наукові статті, меморати, збірники документів тощо) досліджень, що вийшли за роки незалежності. Фундаментальні праці з порушеної теми належать І. Гошуляку [1], П. Гай-Нижнику [2]. Окремі аспекти проблеми дослідили Р. Тимченко [3], М. Луцький [4], В. Верстюк [5] та ін. Вагомим внеском у розкриття теми став фотозбірник, який підготували фахівці Українського інституту національної пам'яті [6]. Видання містить світлини, карти й документи, присвячені цій події.

Спираючись на праці попередників, авторка поставила за мету дослідити вітчизняні друковані видання доби Злуки УНР і ЗУНР, що зберігаються у фондах Державного архіву друку Книжкової палати України.

Першоджерельну базу розвідки становлять книги, періодичні та аркушеві видання 1919 р., серед яких чимало маловідомих і невживаних у науковому обігу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія знає чимало націй, які, внаслідок різних причин та обставин, були розділеними й прагнули об'єднатися в єдиній державі. Лише в XIX ст., після кількох століть виснажливої роздробленості, виникли об'єднані Італія (1861) та Німеччина (1871). Сумна доля спіткала й український народ, який тривалий час (впродовж XIII—XX ст.) перебував у складі різних, нерідко ворожих одна до одної, держав. Справжньою трагедією для українців стала Перша світова війна (1914—1918), коли представникам одного народу довелося воювати по різні боки фронту: західнякам — у складі австро-угорської армії, а східнякам — російської. За інтереси Троїстого (згодом Четвертного) союзу воювало 300 тис. галичан, а інтереси Антанти відстоювали 3 млн мобілізованих російським царем наддніпрянців.

Прагнення до об'єднання всіх українців у межах етнічного розселення стало метою першої української політичної партії — Русько-української радикальної партії (РУРП), заснованої І. Франком і М. Павликом у Львові 1890 р. Відтоді визвольний рух нашого народу був просякнутий ідеєю соборності українських земель.

Передумовою для реалізації віковичної мрії стало завершення світової війни, що супроводжувалося ліквідацією чотирьох імперій: Німецької, Австро-Угорської, Османської та Російської. Окрім того, війна спровокувала низку революцій в європейських країнах, а в царській Росії спочатку призвела до повалення монархічної влади й проголошення демократичної республіки, а згодом — до встановлення більшовицької диктатури. За таких обставин на українських теренах відбулися власні революційні події, внаслідок яких були проголошені Українська Народна Республіка (УНР) (1917) та Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) (1918).

Виплекана кількома поколіннями ідея Соборної України в умовах ворожого оточення, коли галицькій державності протистояли пілсудчики, а наддніпрянській — білогвардійці та більшовики, знайшла втілення в Акті Злуки УНР і ЗУНР, проголошеному 22 січня 1919 р. у Києві. Уповноваженими від УНР на цьому святі були члени Директорії В. Винниченко (1880—1951) і Ф. Швець (1882—1940), від ЗУНР — представники Української національної ради та Державного секретаріату Л. Бачинський (1872—1930) і Л. Цегельський (1875—1950). Останній виголосив Заяву Президії Української національної ради та Державного секретаріату ЗУНР про бажання Західноукраїнської Народної Республіки об'єднатися з Українською Народною Республікою в єдиній Українській Соборній державі. У відповідь з урочистою промовою спочатку виступив В. Винниченко, а згодом Ф. Швець, який зачитав текст "Універсалу Соборності". Окрасою свята став військовий парад галицького легіону Українських січових стрільців (УСС), яким командував майбутній засновник Організації українських націоналістів (ОУН) Є. Коновалець (1891—1938). Диригентом хору, що виконав "Молитву за Україну" (слова О. Кониського, музика М. Лисенка) (пісня "Молитва" є духовним гімном сучасної України),

був знаний український композитор, працівник Міністерства освіти УНР К. Стеценко (1882—1922). На честь видатної події відбувся урочистий молебень київського православного духовництва. Наступного дня Акт Злуки УНР і ЗУНР привітали делегати Трудового конгресу УНР.

Гучна й, безумовно, епохальна подія, на жаль, не мала практичного втілення. Вже за два тижні (5 лютого 1919 р.) після урочистостей на Софійській площі в Київ увійшли більшовики, які утримували місто до 30 серпня. Надалі у столиці було встановлено денікінський режим, а 16 грудня, перемигши білогвардійців, у Київ знову повернулися більшовики. В умовах жорстокої громадянської війни 1919 р. Директорія УНР втратила не лише столицю, а й значні території, тож розбудувати Соборну Державу була не в змозі. Не менш складною була ситуація і в ЗУНР, де Українська галицька армія (УГА) на нетривалій період (червень 1919 р.) зуміла посунути поляків під час Чортківської офензиви, але вже наступного місяця втратила свої землі, форсувала прикордонну річку Збруч і переправилася на територію Наддніпрянської України. За таких обставин територіальна чинність Злуки виявилася недовгою.

Українська негативну роль у розвалі Злуки відіграли політичні розбіжності між лідерами УНР і ЗУНР. За висловом Ф. Турченка, західняки були готові йти на союз із білогвардійцями, аби перемогти більшовиків, а східняки допускали ситуативний союз із більшовиками, аби перемогти білогвардійців [7, с. 113—114]. У листопаді 1918 р. Директорія отримала фінансову допомогу від більшовиків, щоб повалити орієнтований на білогвардійську Росію Гетьманат П. Скоропадського. Натомість УГА, у буквальному сенсі, здала білогвардійцям Київ (подія 30 серпня 1919 р. дістала академічну назву "Київська катастрофа"), а згодом (6 листопада 1919 р.) підписала з ними Зятківський договір та увійшла до складу Денікінської армії, що С. Петлюра розцінив як підступну зраду Акту Злуки. Зі свого боку, Варшавський договір лідера Директорії УНР із польським диктатором Ю. Пілсудським про передавання західноукраїнських земель Польщі (підписаний 21 квітня 1920 р.), який готувався сепаратно, в обхід політиків ЗУНР, був також потрактований ними як зрада ідеї Соборної України.

Отже, протилежне розуміння "головного зла", різновекторний пошук союзників, поразки на фронті, втрата територій і можливостей керувати життям у республіці завели справу розбудови єдиної держави у глухий кут. Офіційним роз-

ривом угоди між УНР і ЗУНР стала заява екзильного уряду ЗУНР від 20 грудня 1919 р. про одностороннє скасування Акту Злуки.

Видатна подія в історії українського народу тривала впродовж усього 1919 р. (22.01—20.12.), а отже залишила по собі значний обсяг друкованих видань. У Державному архіві друку Книжкової палати України зберігаються офіційні документи (закони, накази, розпорядження, центральні урядові та місцеві звернення до громадськості тощо), просякнуті ідеєю єдності українського народу наукові, науково-популярні й публіцистичні праці, навчальна література для вищої, середньої та початкової школи, прозові та віршовані художні твори, пропагандистські листівки та заохочувальні гасла, випущені у світ у рік розбудови Великої Об'єднаної України.

Варто зазначити, що видання доби Злуки УНР і ЗУНР можна поділити не лише за видами друкованої продукції (книжкові, періодичні, аркушеві тощо), а й за цільовим (суспільно-політичні, наукові, виробничі, літературно-художні тощо) та читачьким (доросле населення, жіноцтво, селянство, діти та підлітки, працівники окремих галузей, військовики та ін.) призначенням.

Найбільшу добірку становлять книжкові видання. Поміж них передусім виокремимо серію кишенькових видань суспільно-політичного характеру, що впродовж 1919 р. виходили у видавництві органу друку Української галицької армії "Стрілець", що працювало в Кам'янці. У порічковому фонді 1919 р. зберігається п'ять примірників зазначеної серії:

1) "Україна в міжнародній політиці" [8], що містить передрук статті з газети "Український Голос", яка вийшла в канадському місті Вінніпег 20 серпня 1919 р., та резолюції Міжнародної соціалістичної конференції у швейцарському місті Люцерні щодо України. У цих документах містився рішучий протест проти об'єднання Галичини з Польщею, Бессарабією з Румунією, а також заклики до визнання незалежності УНР. Канадські українці називали західноукраїнські землі "найбільшою латкою на державних стінах Польщі" [8, с. 4]. Ціна книги за невказаного накладу становила 7 грн;

2) "Життєписи українських вождів. Галицька Армія" [9]. У книзі наведено біографії "Диктатора Західної України Євгена Петрушевича" [9, с. 4—8], генералів УГА М. Омеляновича-Павленка [9, с. 9—12] і В. Курмановича [9, с. 13—20], генерал-поручика УГА О. Грекова [9, с. 21—24], генерал-четарів УГА М. Тарнавського [9, с. 25—30] та Г. Ціріца [9, с. 31—34]. Окрім того, у виданні вміщено некролог із приводу трагічної загибелі

полковника УСС Д. Вітовського (1884—1919) [9, с. 35—39], який втратив життя внаслідок авіатрощі, повертаючись з Паризької мирної конференції. На відміну від сучасних наративів щодо нерозслідуваних обставин загибелі видатного політика й військового ЗУНР, у книзі було однозначно наголошено, що літак був "пострілений польською граничною сторожею" [9, с. 39]. Ціна книги становила 20 грн, наклад не зазначено;

3) "Українська мемуаристика, її сучасний стан і значіння" [10]. Автор книги І. Кривецький гостро ставить питання про низький рівень знань рідної історії та закликає учасників історичних подій складати записки, спомини, автобіографії, видавати суспільно значущий епістолярій тощо [10, с. 7]. І. Кривецький у захваті зауважував: "...на наших очах, на руїнах Росії й Австро-Угорщини постає Українська держава... Часи такі, певна річ, у високій мірі цікавитимуть колись дітей, внуків і правнуків наших" [10, с. 17]. Ціна книги — 8 грн, наприкінці тексту наведено перелік наукових, публіцистичних праць, іншомовних перекладів і "переробок" автора;

4) "Львів в українських руках 1—21.XI.1918" [11]. Автор, сотник УСС Д. Кренжаловський, не тільки поденно, а й погодинно у форматі особистого щоденника описав події, пов'язані з виникненням ЗУНР. Усусівець, зокрема, зазначав: "...від сучасної хвилі залежить їх (західноукраїнська. — Л. Д.) доля і доля 45-мільйонного українського народу, котрий стогне в тяжкій ярмі ляхського і російського панування. Бо тут, на Заході, мозок і серце України..." [11, с. 5]. Книга коштувала 20 грн, мала посторінкові посилання, а також, що особливо цінно, перелік видань, які на той час вийшли у бібліотечці "Стрільця";

5) "На Волині. Перші хвилі Української державності" [12]. Автор, доктор Л. Мишуга, розповідає про культурну роботу галицьких українців серед населення Волині, зокрема про матеріальні пожертви галичан на розвиток волинських шкіл. Книга коштувала 20 грн і містила значно більший, ніж попередній, перелік видань бібліотечки "Стрільця", завдяки чому працівники Книжкової палати України й зацікавлені науковці-друкованці можуть відстежити лакуни, наявні у фондах Державного архіву друку.

Змістовно дотичною до зазначених кишенькових видань є книга "Історія повстання листопаду—грудня 1918 року" [13], що побачила світ у друкарні Києво-Печерської лаври. У виданні розміщено маловідомі подробиці з останніх днів Гетьманату Скоропадського, зокрема про те, як Павло Петрович дорікав союзникам, що вони не тільки

не захищають його від Директорії, а й ведуть з нею перемовини [13, с. 78]. Цікавим є епізод щодо звернення секретаря французького консульства до армії Директорії УНР з проханням не брати Київ штурмом, не наражати мирне населення на небезпеку, на що штаб Петлюри давав згоду лише за умови повної капітуляції та видачі гетьмана і його радників [13, с. 80].

Тематичною знахідкою є велика за обсягом монографія Л. Байкова "Підготовка народу та війська до захисту Батьківщини" [14]. Праця написана за редакцією та з передмовою С. Петлюри [14, с. 5—14] й актуалізує одне з ключових питань розбудови Соборної України — організації захисту від зовнішніх ворогів та створення власної армії.

У 1919 р. вийшов маловідомий друк університетської лекції "Україно-руське козацтво перед судом історії" [15], що її виголосив у Катеринославі 19 вересня 1918 р. видатний український історик, дослідник козацтва Д. Яворницький (1855—1940). У контексті тематики Злуки УНР і ЗУНР та утворення Соборної Української держави надзвичайно гучно звучить теза про терени запорозького (низового) козацтва, які ширилися на ростовську та таганрозьку округи [15, с. 4]. Науковець також розвінчує негативні інтерпретації польських і російських істориків в оцінюванні історичної ролі козацтва.

Важливі міркування щодо змісту й перспектив Злуки УНР і ЗУНР містяться у праці В. Пачовського "Галичина і Наддніпрянська Україна" [16], виданій в одній зі столиць Директорії — місті Кам'янці-Подільському. Автор наголошує, що територіальний поділ українських земель є нещастям народу, а їх об'єднання створює умови для "будови незалежної України, держави трудового народу" [16, с. 22]. В. Пачовський закликає українців не допустити чергового поділу України, адже "пропаде незалежна Українська держава і все добро України піде в чужі кишені... А як поляки і москалі розділять між себе Україну, то вони заведуть на Україні такий лад, якого не було й за царської Росії" [16, с. 23].

Суттєвою проблемою у становленні Соборної України стало питання єдиного україномовного правопису. Тогочасна література репрезентує чимало варіантів написання одних і тих самих слів. Наприклад, столицю УНР 1919 р. видавці позначали і як Камінець, і як Кам'янець на Поділля, і як Кам'янець-Подільський. Впадає в очі політично некоректне написання "на Україні", вживання великої кількості росіянізмів на кшталт "доклад", "правительство", "получати". Окрім того, друковані видання рясніють численними помил-

ками як-от "распорядження", "дисципліна", "багацтва", "вістник" тощо. Для узгодження правописів Галичини та Наддніпрянщини Міністерство народної освіти УНР 17 січня 1919 р. затвердило "Головніші правила українського правопису для шкільного вжитку на всій Україні" [17]. Документ підписав тогочасний міністр народної освіти УНР, професор І. Огієнко (1882—1972).

Удосконалення правопису української мови очікували різноманітні україноцентричні друки з історії, літератури, етнографії, народознавства, математичних і природознавчих наук, педагогіки, музики й інших галузей, про що свідчать численні видання 1919 р. Останні у великій кількості репрезентують імена тогочасних вітчизняних науковців (Д. Яворницький, П. Тутковський, П. Житецький, М. Сумцов, С. Єфремов, М. Возняк, П. Клепатський, Г. Коваленко, С. Сірополко, В. Різниченко та ін.), діячів літератури та мистецтва (А. Кашенко, Олена Пчілка, В. Верховинець, С. Дрімцов та ін.).

Новонароджена Соборна Україна потребувала орфографічних і тлумачних словників, термінологічних довідників, на що активно реагували автори-укладачі й видавці. Завдяки створенню Книжкової палати, яка лише на дві доби молодша за Акт Злуки УНР і ЗУНР (засно вана 24 січня 1919 р., згідно із законом, підписаним В. Винниченком), того самого року зародилася й українська бібліографія, про що свідчить праця першого директора установи Ю. Іванова-Меженка (1892—1969) [18].

Значущими друкованими виданнями з досліджуваної теми є періодичні часописи, зокрема "Прапор України", що вийшов друком у Кам'янці-Подільському 10 листопада 1919 р. [19]. Журнал виданий у чорно-білих кольорах, на газетному папері, з цупкою обкладинкою сірого кольору. Наклад не зазначено, водночас є адреса редакції (Кам'янець на Поділля, проспект Тараса Шевченка, Духовна Семінарія, середній будинок, 2 поверх). Диференційованими були ціна журналу (50 грн для всіх охочих, 20 грн для козаків на вимогу командирів частин) і вартість публікації оголошень (60 грн за рядок, якщо оголошення розміщували попереду тексту статті, 40 грн за рядок, якщо позаду). На титульному аркуші уміщено портрет С. Петлюри в рамці з військових атрибутів, зображення тризубу та печатки "Козак з мушкетом", а також малюнок, що містив синьо-жовтий прапор із тризубом, прапорonoся й козака поряд із гарматою; на горизонті малюнку височіють Лаврська дзвіниця та пам'ятник Володимирі Великому. На зворотному боці обкладинки наведено інформацію про те, що журнал є виданням Культурно-освітньої управи, надрукований у Художній друкарні І. М. Гутмана м. Кам'янця на Поділля; у центрі аркуша нанесено велике зображення козацької печатки, подарованої реєстровцям 1576 р. польським королем Стефаном Баторієм, а також багат шарове обрамлення з козацьких корогів.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 7 січня 2025 року

ЗА РУБЕЖЕМ

УДК 024.8(4-15)(091)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2025.2(343).48-52

Михайло Онищук,

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу моніторингу ЗМІ
Книжкової палати України,
e-mail: zmi@ukrbook.net
<https://orcid.org/0000-0002-1340-1538>

Марина Ганечко,

старша наукова співробітниця
відділу моніторингу ЗМІ
Книжкової палати України,
e-mail: zmi@ukrbook.net
<https://orcid.org/0009-0001-6928-0376>

*Крадіжки книг із бібліотек Західної Європи**

Цілком очевидна доцільність запровадження та ведення централізованого обліку викрадених документів і пам'яток на міжнародному рівні. Така база даних може бути створена спільними зусиллями міжнародної архівної спільноти під егідою профільної світової організації. База даних має

охоплювати не лише країни ЄС, а й усі європейські архіви з огляду на те, що основним джерелом надходжень раритетів є східноєвропейські архіви, а ринком збуту — західні аукціони.

Логічним є створення загальноєвропейського реєстру викрадених документів і пам'яток у

* Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2025. № 1. С. 45—50.